

Erika Jasionytė-Mikučionienė

Modalumo tyrimas senuosiuose XVI–XVII a. lietuvių kalbos raštuose

Modalumas – tai kalbos kategorija, kuria nusakomas kalbėtojo požiūris į tikrovę, t. y. reiškiamas vertinimas: 1) kiek tam tikras kalbėtojo teiginys atitinka tikrovę ir kiek kalbėtojas įsitikinęs dėl to, apie ką kalba, 2) kiek kalbėtojas (arba kitas asmuo) savo gebėjimais, norais, poreikiais arba savo bei kitų autoritetų gali paveikti tikrovę. Tyrėjai skiria episteminių arba neepisteminių (t. y. dinaminę ir deontinę) modalumo tipus. Episteminių modalumą galima būtų iliustruoti taip: *Aš gal ten neisiu* (kalbėtojas abejoja dėl tam tikro veiksmo) ir *Aš greičiausiai ten neisiu* (kalbėtojas (beveik) įsitikinęs dėl tam tikro veiksmo). Neepisteminiam modalumui iliustruoti tiktų tokie sakiniai: *Anksti kėliausi, reikia išgerti kavos* (kalbėtojas jaučia vidinį poreikį atlikti tam tikrą veiksmą) ir *Tokiu atveju privalai parašyti pasiaiškinimą* (egzistuoja tam tikros normos, taisyklės ir dėl jų asmuo, į kurį kalbėtojas kreipiasi, privalo atlikti tam tikrą veiksmą).

Įvairiose pasaulio kalbose modalumo kategorija reiškiamą įvairiai: savarankiškais žodžiais (leksiška) arba nesavarankiškais žodžiais bei žodžių dalimis (gramatiškai). Pavyzdžiui, anglų kalboje modalumas reiškiamas tokiais žodžiais, kurie iš kitų išsiskiria tam tikromis formos ypatybėmis ir turi tam tikrų gramatinių apribojimų (modaliniai veiksmažodžiai *can* „galėti“, *must* „privalėti“ ir kiti negali eiti sakinyje vieni, jie nekaitomi pagal laiko, nuosakos požymius ir pan.¹). Visiškai kitaip yra dabartinėje lietuvių kalboje. Čia griežtai struktūriškai apribotų modalinių vienetų nėra, vadinamasis neepisteminis modalumas paprastai perteikiamas veiksmažodžiais *galėti, privalėti, reikėti, turėti* ir pan., sakinyje pasirodančiais su kito veiksmažodžio bendratimi, o epistemi-

¹ Kalbant apie modalumo raišką veiksmažodžių *can* ir *may* būtojo laiko formos *could* ir *might* įmanomos, bet jos ne visada turi būtojo laiko reikšmę. Todėl ne visi anglų kalbos gramatikos specialistai *could* ir *might* laiko formomis – jie linksta jas laikyti savarankiškais veiksmažodžiais (plg. Biber et al. *Longman Grammar of Spoken and Written English*, 1999, 483–484). Beje, veiksmažodžių *can* ir *may*, kaip ir kitų pagrindinių anglų kalbos veiksmažodžių, neįmanomos ir kitos laikų formos (pavyzdžiui, būsimąjo laiko).

nis modalumas – veiksmožodinėmis formomis, dalelytėmis bei prievaisiais *atrodo, gal, galbūt, greičiausiai, rodos, turbūt, veikiausiai* ir panašiai.

Nuo 2014 m. Vilniaus universiteto Filologijos fakultete vykdomas projektas „Modalumas ir evidencialumas lietuvių kalboje“, vadovaujamas profesorės Aurelijos Usonienės ir finansuojamas Lietuvos mokslo tarybos. Modalumas tiriamas ne tik dabartinėje lietuvių kalboje, bet ir senuosiuose XVI–XVII a. lietuviškuose raštuose.

Sudaryto visų senųjų lietuvių kalbos raštų modalinių vienetų inventoriaus nėra, todėl modalumo raiškos priemonių tyrimu XVI–XVII a. tekstuose norima užpildyti modalumo tyrimų ankstesniais mūsų kalbos raidos etapais spragą ir prisidėti prie kol kas negausių diachroninės semantikos tyrimų, juolab kad senųjų lietuviškų raštų analizė leidžia įžiūrėti kalboje vykusius pokyčius.

Atliekant tyrimą naudojamosi Lietuvių kalbos instituto sudaryta senųjų raštų duomenų baze (www.lki.lt/seniejirastai/), taip pat išlikusiais paminklais. Medžiaga apdorojama ne automatiškai, bet rankomis, nes paieška LKI senųjų raštų duomenų bazėje neautomatinė, negana to, ne visi šaltiniai į bazę įtraukti.

Didžioji dalis senųjų lietuviškų raštų yra verstiniai. Be abejonės, tai šioks toks trūkumas, mat originalo kalba jiems gali būti turėjusi tiesioginės įtakos. Bet jei tiriant pastebimas pasikartojantis neatitikimas tarp originalo ir vertimo, daroma prielaida dėl individualių (autentiškų?) vertėjo kalbos ypatybių. Pavyzdžiui, tiriant *gauti*, kaip modalinio veiksmožodžio, vartoseną senuosiuose lietuviškuose raštuose, pastebėta, kad kalbamasis veiksmožodis pasirodo ir neoriginaliuose, ir originaliais laikomuose tekstuose ar tekstų dalyse. Atskirai reikėtų paminėti Kleino giesmyną „Naujos giesmių knygos“ (1666), kurio didžioji dalis giesmių versta iš vokiečių kalbos, tačiau kai *gauti* vartojamas modalinėmis reikšmėmis, leksinio atitikmens analogiškomis modalinėmis reikšmėmis vertimo šaltinyje nėra, be to, modalinė veiksmožodžio *gauti* vartosena užfiksuota ir vienoje iš originalia laikomų Kleino giesmių. Taigi galima daryti prielaidą dėl veiksmožodžio *gauti* savarankiško modalinių reikšmių formavimosi senuosiuose tekstuose.

Senuosiuose XVI–XVII a. lietuvių kalbos raštuose modalinių vienetų inventorius gana platus ir įvairus. Užfiksuota ir tokių, kurie vartojami dabartinėje bendrinėje kalboje (*gauti, derėti, pareiti(s(i)), turėti* ir kiti), ir tokių, kurių struk-

tūrinės ypatybės ilgainiui pakito (pavyzdžiui, Daukšos Postilėje ar Chilinskio Biblijoje vietoj veiksmažodžio *reikėti* pasirodo konstrukcija *būti reik(i)a*; Bretkūno Postilėje vartojama veiksmažodžio *būti* konstrukcija su kito veiksmažodžio bendratimi, pavyzdžiui, *man bus kentėti ir mirti* „aš turėsiu kentėti ir mirti“, kuri modalinių reikšmių dabartinėje lietuvių kalboje nebeturi), ir tokių modalinių vienetų, kurie dabartinėje kalboje vertinami kaip nevertotini skoliniai (pavyzdžiui, *musyti, prigulėti* ir kt.). O kai kurių modalinių vienetų, įsitvirtinusių dabartinėje kalboje, tirtuose senuosiuose lietuviškuose tekstuose apskritai nerasta (pavyzdžiui, *gal, galbūt, turbūt*).

Pastebėta, kad neepisteminio modalumo raiška senuosiuose tekstuose gerokai platesnė: toks modalumas dažniausiai perteikiamas veiksmažodžiais *gauti, derėti, pareiti(s(i)), reikėti, turėti*, konstrukcijomis *būti privalu, būti valnu*, jau minėtomis veiksmažodžio *būti* konstrukcijomis su kito veiksmažodžio bendratimi. Episteminis modalumas perteikiamasrieveiksmiu *veikiai (veikiaus)*, taip pat veiksmažodinėmis formomis *regis, regėjos, rodos* ir pan. Platesnę neepisteminio modalumo raišką gali būti lėmusios dvi priežastys: 1) episteminės reikšmės tūriamu kalbos raidos etapū tebuvo menkai išplėtos (tai atitiktų ir universalią reikšmių kitimo iš neepisteminų į epistemines tendenciją kitose pasaulio kalbose), 2) neišleistas iš akių religinis tirtų raštų pobūdis – juose teksto autorius (arba kalbėtojas) moko skaitytoją tikėjimo tiesų, kaip reikia gyventi ir elgtis pagal Dievo valią.

Lyginant to paties modalinio vieneto vartoseną senuosiuose lietuviškuose raštuose ir dabartinėje lietuvių kalboje, galima matyti akivaizdžių reikšmės skirtumų. Pavyzdžiui, veiksmažodžio *reik(ė)ti* vartosenos kontekstai dabartinėje lietuvių kalboje kur kas platesni nei tirtuose XVI–XVII a. tekstuose. Veiksmažodis *reik(ė)ti* kur kas dažniau reiškia paties kalbėtojo inicijuojamą būtinybę ką nors daryti (pavyzdžiui, *Manau, tau reikia pasistengti*), o senuosiuose raštuose *reik(ė)ti* pirmiausia pasirodo tokiuose kontekstuose, kur kalbėtojas nėra modalumo šaltinis, – jis tik perteikia, skelbia Dievo valią ką nors daryti (pavyzdžiui, *Rėikia tad' tīkēt ir ne maž ne abėioť / ioğ Diėwas yrá*, DP 222,51).

Taigi modalinių vienetų analizė senuosiuose lietuviškuose raštuose rodo, kad galima užčiuopti kalbamų vienetų struktūrinius ir semantinius pokyčius ir pabandyti atsekti modalinių žodžių reikšmių dinamiką, vartosenos dažnumą įvairiais kalbos raidos etapais.